

МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ*

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ, СРБИЈА

КАУЗАТИВНО-МАНИПУЛАТИВНИ ГЛАГОЛИ: ДЕРИВАЦИОНО МОТИВИСАНЕ СЕМАНТИЧКЕ И АРГУМЕНТНЕ ВАРИЈАЦИЈЕ**

Сажетак. Каузативно-манипулативни глаголи не представљају хомогену лексичко-семантичку глаголску класу, већ пре категоријално специфичне супкласне типове који фигурирају у оквиру појединих глаголских класа: нпр. глагола кретања (*ићи* : *истерати*), говорења (*говорити* : *заговорити*), мишљења (*веровати* : *уверити*), осећања (*дивити се* : *здивити*) и сл.

Полазећи од типичних представника ове глаголске класе, намера нам је да укажемо на основ семантичке класификације ових глагола имајући у виду њихове деривационе специфичности, било да је реч о префиксалној или суфиксалној творби – стимулативност и облигатност у односу *терати* : *натерати* или *терати* : *истерати* / *отерати* / *утерати*; затим иницијативност и стимулативност у односу *подстаћи* : *подстицати*.

Стога је важно установити тип аргументне структуре коју глагол конституише с обзиром на свој творбени састав или значење: *истерати* + *О*/директни објекат; *натерати* + директни објекат + индиректни објекат/просторни адвербијал.

Кључне речи: српски језик, каузативност, манипулативност, лексичка семантика, деривација, аргументна структура.

1. Увод. Каузативност, према Т. Батистић, значи „прелазност неке глаголске радње на неки објекат, као и свјесно вршење те радње“ (Batistić 1978: 75), чиме се у први план истиче предодређеност човека за носиоца каузирајуће радње. Из перспективе објекта каузације, пак, каузативни глаголи могу да означе деловање на предмет или лице, које је подстакнуто на акцију, промену свога стања, положаја или неке особине (Золотова 2003: 166). Стога је јасно да је остваривање ситуације као двоагентивне могуће само у случају релације типа лице – лице, при чему агенс каузатор остварује контролу над читавом ситуацијом (сложеном или макроситуацијом (Шустова 2006: 114)), док агенс спроводник ефективно остварује контролу

* e-mail: malanovic@ptt.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004, под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

само над једним њеним делом (елементарном или микроситуацијом), тачније над радњом коју означава основни некаузативни глагол (*водити* : *ићи*). Због свега тога, са аспекта глаголског рода каузативни глаголи су увек транзитивни, док то није обавезно обележје основног некаузативног глагола (*пити* – *напити*; *отићи* – *отерати*), који је полазна основа у поступку актантне деривације.

Без обзира на то о ком типу каузатива је реч, они увек фигурирају као дво-пропозиционе јединице, док се постојање два различита базична агенса (агенса каузатора, тј. супраагенса, и објекта каузације као другог, подређеног агенса, тј. субагенса) може сматрати специфичношћу конструкција са каузативно-манипулативним глаголима, чије типичне представнике у раду и посматрамо.

1.1. Најопштија класификација каузативних глагола се може спровести на основу денотативног садржаја корелативних базичних предиката (Шустова 2006: 115–117), тако да се с обзиром на њихов тип у узрочној пропозицији издвајају три групе: глаголи који означавају каузацију у виду захтева (*наредити*), физичке (*исковати*) или интелектуалне делатности агенса каузатора (*објаснити*). С друге стране, на основу оствареног резултата каузирајуће радње, односно на основу денотативног садржаја предиката последичне пропозиције издвајају се глаголи који означавају каузацију кретања (*водити*) или промене места у простору (*поставити*); промене својства (*затамнити*), постојања (*успоставити*) или припадности објекта (*поклонити*); активирања чулне перцепције (*показати*) или менталних способности (*убедити*); промене физичких (*сломити*) или психофизиолошких одлика (*уплашити*), те интелектуалне моћи (*обавестити*) и сл.

Међутим, денотативни садржај једне или обе корелативне пропозиције може али не мора бити означен или имплициран глаголским значењем. Наиме, без обзира на то што каузативни глаголи реферишу о двема ситуацијама, није правило да се на нивоу лексичког значења каузативног глагола обе и непосредно идентификују.

Тако, полазећи од лексичког значења, семантички центар каузативног глагола може бити на каузирајућој (*замолити*), или на каузираној радњи (*орасположити*). С друге стране, неки од ових глагола интегришу у свој семантички садржај обе радње (*нахранили*), док други реферишу само о каузативном оквиру (*омогућити*). Стога Н. Д. Арутјунова с правом сматра да има глагола који не реферишу ни о једном од два базична предиката, а то су они типа *условљавати* или *ограничавати* (Арутјунова 2003³: 176), што је темељно обележје прототипичних каузативно-манипулативних глагола типа *приморати*, *омогућити*, *подстрекнути* и сл.

Како је већ речено, денотативни садржај једног или оба базична предиката може остати неидентификован, те у том случају модални оквир субпропозиције и резултативност каузације остају кључни критеријуми класификације каузативно-манипулативних глагола на типове. Наиме, значење резултативности (убити $X = X$ је мртав), за које Ј. Д. Апресян с правом додаје да није и обавезно (Апресян 1995: 290), високо је зависно од типа каузативне релације, те глаголског аспекта. Резултативна компонента је типична за глаголе принуде типа *натерати*, *приморати*, *присилити* и сл., док није и за стимулативне глаголе типа *бодрити*, *предлагати*, *храбрити* и сл.

1.2. Иако циљ овога рада није утврђивање семантичке класификације каузативно-манипулативних глагола, намера нам је да је осветлимо и сагледамо из перспективе деривационих одлика и потенцијала дате глаголске класе, те уочимо везу између деривационе структуре одређеног глагола као носиоца валентности, његовога значења и реченичног модела који конституише. Стога се у раду ослањамо на семантичку класификацију каузативно-манипулативних глагола изложеном и образложеном у ранијим студијама (Алановић 2010, 2011).

2. ОБЛИГАТНОСТ. Са аспекта типа, те непосредности узрочно-последичне везе међу двама корелативним ситуацијама, облигатност се може сматрати прототипичном или централном каузативно-манипулативном релацијом. Будући да супраситуација као каузирајућа условљава обавезну актуализацију ефекта каузације у виду одговарајуће супситуације, за њих можемо рећи да стоје у односу директне или обавезне каузативне корелације (Пипер 1982: 170).

Типични лексички експоненти облигатности су општепринудни глаголи типа *наморати*, *натерати*, *приморати*, *присилити*, *принудити*, *потерати*, *нагнати*, *изнудити* и сл., који својим лексичким значењем имплицирају успостављање односа нужне условљености међу корелативним ситуацијама, те њиховим носиоцима – супраагенсом као манипулатором и субагенсом као манипулисаним, што се метајезички може представити на следећи начин: ‘X чини P1 тако да Y мора да чини P2 противно својој вољи’.

Специфичност наведених глагола јесте да су свршенога вида, што је, разуме се, у тесној вези са чињеницом да су изведени префиксалном творбом. Ако се осврнемо на глаголе који стоје у њиховој творбеној основи, а ту у првом реду мислимо на глаголе *гонити*, *терати* и *силити*, очигледно је да је и у њиховом семантичком потенцијалу компонента каузативности релевантна, али не и компонента принуде, што доказује нефактивност предиката допунске реченице. Наиме, глаголи *гонити*, *терати* и *силити* реализују се и у стимулативном и у принудном значењу, при чему се принудно значење везује само за хабитуалне фактивне ситуације, што је условљено контекстуално, а не и неким морфосинтаксичким показатељима, зависним од управног глагола. Тако се допунска реченица уз каузативни глагол типа *Родитељи су ме терали да се упишем на медицину, али ја ни да чујем схвата* као контрафактивна, јер субагенс предвиђену радњу није реализовао. Сасвим супротно бележимо у реченици *Стражари су терали затворенике да клече сатима*, где је фактивност предиката допунске реченице недвосмислена. Ипак, недовољно испитано остаје питање да ли имперфективни учестали парњаци општепринудних глагола, као што су *изнуђавати*, *натеравати*, *приморавати*, *принуђавати*, *присилјавати* итд., остају у сфери принуде, те су увек фактивни и резултативни, што је, барем према доступним примерима у савременом језику, доминантно, или је равноправна и стимулативна интерпретација, што се као могућност и потенцијал не може искључити.

Разлике међу наведеним основним глаголима се тичу и њихових значења, што се односи на њихову полисемичност. Док се глагол *силити* појављује једино у значењу „силом терати, гонити, приморавати, присилјавати“ (РМС 5: 761), дотле се глаголи *гонити* и *терати* могу сматрати изузетно полисемичним и готово си-

нонимичним, барем у основним значењима. Тако се оба, имајући у виду основне логичко-семантичке концепте које лексикализују, могу појавити у некаузативном, аутокаузативном, каузативном и каузативно-манипулативном значењу, али и у функцији глагола оператора или вербализатора, те глаголске деиксе: *Она гони/тера своје; Древеће тера прве листове; Ана гони/тера аутобус; Партизани гоне/терају Немце на север; Учитељица гони/тера ученике да редовно пишу домаћи; Он гони/тера шегу са свима.*¹ Разлике међу овим значењима се очитују не само на нивоу реченичних модела које реализује управни глагол као носилац валентности, већ и на нивоу лексичког значења и категоријалне припадности његових аргумената. Наиме, глагол *терати*, на пример, може се појавити без иједног аргумента када је у облику наративног императива, када је употребљен деиктички (*Онда ти ја терај, терај и дођох до врха куле*); само са једним, најчешће субјектом, када је остварен у значењу 'ићи', те је и тада у императиву (*Терај, Мишко!*), или у значењу 'расти' (*Листови опет терају*); два аргумента глагол *терати* добија како у транзитивним, тако и у интранзитивним конструкцијама, када је реализован деиктички, у функцији вербализатора 'чинити' (*Тера и даље своје; И даље тера по своме*), односно у функцији глагола оператора (*Он тера своје испитивање*), или пунозначно, у значењу 'хватати', 'гањати' (*Инспектор тера лопова*), затим 'возити' (*Она тера камион*), или 'рађати' или 'пуштати' (*Дрво тера нове лиске*); и коначно три аргумента када је у каузативно-манипулативном значењу, где се, уз 'узроковати', могу актуализовати и семе 'ићи' или 'чинити' (*Он тера овце из дворишта; Он ју је терао на смех*). Оно што је приметно јесте да се у готово свим моделима може појавити и глагол *гонити*, осим у значењу 'расти' и 'рађати', барем према речничкој обради, с том разликом да је његова актуелност у свести савременог, посебно млађег говорника, упитна, те стога глаголу *терати* и његовим дериватима дајемо предност у даљој анализи.

2.1. Имајући у виду задати теоријски оквир, у фокусу пажње овога рада јесте каузативно-манипулативно значење, које се код поменутих глагола, посматрано са аспекта базичних семантичких концепата, реализује у два појава лика, при чему се у једном случају ради о узроковању деловања у најопштијем смислу, а у другом о узроковању кретања, те је томе сходно оправдано говорити о њиховој општекаузативној и каузативно-ситуитивној употреби или реализацији. Док општекаузативна

¹ Глагол *гонити* појављује се у значењу: (1) трчати, јурити за неким; вршити хајку, потеру; насилно спроводити (2) одгонити, истеривати, растеривати (3) преселавати домаће животиње ради исхране; служити као гонилац (4) преносити на товарној животињи или превозити робу (5) стављати у покрет, потискивати, помицати, гурати; разносити; чинити да се нешто појави (6) фиг. водити кривични поступак против кога, изводити на суд, тужити; прогањати (7) фиг. сузбијати, искорењивати (8) фиг. приморавати, присиљавати на нешто; прогонити; нагонити (9) фиг. спроводити, упорно настављати (10) постављати нешто у одређени правац; брзо се кретати, ићи; допирати (РСАНУ 3: 466–468). С друге стране, глагол *терати* појављује се у значењу: (1) присиљавати кога да напусти место на ком је, истеривати, одгонити, ићи у потеру, гонити, протеривати, прогонити (2) преносити на товарној животињи, превозити, вршити дужност возара; управљати возилом, покренути, померати, гурати испред себе (3) пуштати, истеривати пупољке (4) присиљавати, приморавати, нагонити; чинити да се што појави, изазивати што (5) вршити, обављати неки посао; настављати, не прекидати што (6) упражњавати, одржавати неки обичај (7) изазивати неку психичку, физиолошку реакцију, дражити (8) ићи, стално се кретати држећи се једног правца (9) имати домет, добацити, досезати (РСМ 6: 187–188).

у потреба датих глагола подразумева изостанак денотације акционих оквира обеју ситуација, дотле каузативно-ситуитивна употреба, која се може сматрати у развојном смислу примарном, предвиђа последицу као кретање, померање или премештање, измештање или смештање објекта каузације. Будући да се глаголи *гонити*, *силити* и *терати* могу појавити и у принудном и у стимулативном значењу, они се не могу сматрати прототипичним лексичким представницима облигатности, већ управо они глаголи за које је резултативност, односно фактивност норма, а то су њихове префиксалне творенице *нагнати* и *натерати*, као општепринудни, и *изгнати*, *истерати*, *протерати*, *сатерати* и сл., као каузативно-ситуитивни глаголи. У овом делу рада остављамо привремено по страни глаголе *приморати*, *изнудити*, *силити* и његове деривате, будући да не актуализују значење ‘узроковати кретање, померање’.

Упоредимо ли, пак, значења поменутих префиксалних твореница, очекивано је да се у њима могу препознати само нека од значења у којима се реализује за њих основни глагол, нпр. *терати*, али је и приметно да се глаголи *истерати* и *потерати* издвајају од осталих управо по својој полисемичности.² Наиме, глаголи *истерати* и *потерати* реализују се, осим у аутокаузативном и каузативном, и у некаузативном значењу, те у функцији вербализатора, што потврђује да префикси *из-* и *по-* у првом реду служе за перфектизацију имперфективних основа (Babić 1986: 478). Међутим, очигледне разлике међу поменутих дериватима се тичу и концепта инхоативности и терминативности, односно, аблативности и адлативности. Наиме, префиксом *из-* модификује се глаголско значење с обзиром на аблативност (*истерати из куће*), али и терминативност (*истерати бразду*), која се различито може нијансирати (Babić 1986: 480–481), док префиксом *по-* с обзиром на инхоативност и интензитет радње (*потерати средином*; *потерати мало раднике*), обично слабији (Babić 1986: 485). С друге стране, немали је број осталих деривата забележен, у првом реду префиксалних твореница типа *дотерати*, *затерати*, *натерати*, *отерати*, *претерати*, *притерати*, *протерати*, *растерати*, *сатерати* и *утерати*, што је сасвим очекивано с обзиром на то да се њима на различите начине модификује базично значење ‘узроковати кретање, померање’, уз нека очекивана одступања.³

² Тако се глагол *истерати* јавља у значењу: (1) гонећи, терајући приморати кога да изађе; изагнати, изгурати; удаљити, уклонити, отпустити (2) испустити (3) ископати, ишчупати (4) извући однекле на неко место (5) потерати (на пашу) (6) усмерити, померити у одређеном правцу (7) нићи, израсти (8) постићи, урадити (9) зарадити, стећи наплатити (10) досегнути (11) покренути, измамити (12) задовољити, утолити (13) истрајати (14) ископати (РСАНУ 8: 343–345); *потерати* се појављује у значењу: (1) почети терати, погнати; силом одвести, спровести кога уз пратњу; изложити, подврћи гоњењу (2) присилити кога или што да се брзо креће; гонећи приморати кога да се удаљи, да изађе одакле, истерати; погнати на какав рад, приморати кога да брзо учини, изврши што; почети радити што брзо, журно; похитати, пожурити с чим (3) ставити у покрет, покренути што; наставити, продужити што започето (4) пустити издана, корен (РМС 4: 782); док се глагол *натерати* бележи у значењу: (1) терајући, гонећи довести, стерати на неко место, у неки положај, нагнати; нанети, донети; натаћи, навући; забости (2) довести у неко, обично непријатно, тешко психичко стање; изазвати реакцију (3) приморати, присилити, нагнати на нешто (4) присилити на кретање, потерати (4) довести до неког броја, до неке вредности (РСАНУ 14: 491).

³ Типични пример су глаголи *дотерати* и *претерати* који значе „прилагодити неком захтеву, ускладити с нечим, поправити, уредити, улепшати“ (РСАНУ 4: 606), односно „представити што у увећаним размерама, у превеликој мери извршити неку радњу“ (РМС 4: 1002).

2.2. Једно од централних питања у синтакси јесте у којој мери творбена структура глагола има утицаја на организацију реченице, те на морфосинтаксички лик аргумената (Ковачевић 1986). Будући да су каузативни глаголи прелазни, саставни део реченичне структуре је и објекат, по правилу директни, који углавном именује лице као објекат каузације. С друге стране, како се концепт узроковања деловања развио на бази концепта узроковања кретања, оправдано је најпре указати на везу између префикса и предлошко-падежне конструкције која комплументизује каузативно-ситуитивни глагол, чији се валентни статус смешта у сферу адвербијалног додатка.

Поменути додаци са просторним значењем, директивни, аблативни и адлативни, просекутивни или дистрибутивни, по правилу су обавезни уз читав низ префиксираних каузативно-ситуитивних твореница типа *истерати*, *отерати*, *дотерати*, *претерати*, *сатерати*, *утерати* и сл., што појачава дилему да је реч о прилошким допунама (Станојчић–Поповић–Мицић 1989: 228), упркос томе што њихов морфолошки лик није нужно предетерминисан глаголским префиксом, који, будући саставни део глагола, модификује само глаголско значење.

Из претходнога следи да, нпр. глагол *истерати*, уз субјекат и директни објекат у слободном акаузативу, као обавезан аргумент захтева адвербијалну конструкцију у предлошком генитиву, типа *из куће*. Очито је да се дати глагол реализује и у реченицама типа *Истерао их је са института* или *Истерао их је на двориште*, односно у реченицама *Она је истерала мужа*. Претходни примери могу нам илустровати следеће: аблативност се, што се принципијелно односи и на друге просторне концепте, не мора исказати само једним предлогом, нпр. помоћу *из*, што је више него јасно, али се облик просторног аблативног детерминатора не одмерава према глаголском префиксу, већ према типу и својству локализатора (*отерати од куће/из дворишта/са палубе*); друго, присуство неаблативних просторних детерминатора, пак, показује да је аблативност инхерентно обележје глаголског значења, али да у комуникативном фокусу говорника, или ситуације, може бити и нека друга тачка у простору, те је реализован нпр. адлативни или просекутивни детерминатор (*Отерали смо их до првих кућа, преко поља*), или пак ниједна, што омогућује потпуно одсуство адвербијалних детерминатора: *Отерао сам голубове*.

Изузетак представљају само префиксалне творенице типа *утерати*, где се због специфичног концепта кретања, смештања у ограничен или затворен простор, те обликовања локализатора, што имплицира и сам префикс *у-*, глагол редовно удружује са адвербијалом у виду конструкције *у + акаузатив*: *Утерај их у школу*.

2.3. Како се да видети, каузативно-ситуитивним глаголима се денотира последична радња као кретање објекта каузације, чиме је веза између глагола и његових просторних аргумената лабавија, што их одваја од општепринудних глагола типа *приморати*, *присилити* и сл. Наиме, што је глаголско значење апстрактније, то је присуство већег броја допуна обавезно, где се под апстрактношћу подразумева изостанак денотације конкретног акционог типа радње. У овом се светлу може сагледати и разумети троаргументни модел са две објекатске допуне у ком се појављују глаголи *присилити*, *прунудити*, те *натерати*, *наморати* и сл.

Сви наведени глаголи сврставају се међу општепринудне зато што се у њиховом значењу остварују две архисеме: ‘узроковати’ и ‘чинити’. Захваљујући томе што се делатност субагенса не денотира глаголским значењем, друга објекатска допуна, која је непосредни експонент субпредиката, представља неиспустиви део реченичне структуре, а запоседају је или глаголске именице или допунска реченица (*натерати кога на повлачење/да се повуче*).

Осим неопходности реализације две објекатске допуне, вредан пажње јесте и лик друге објекатске допуне. Наиме, није претерано рећи да је у примерима типа *Она га је натерала на признање* граматикализован модел са аргументом циљног значења (*Натерала је аутомобил на ивичњак*), при чему је циљ са кретања и смештања у простору транспонован у апстрактнији домен, тј. усмерен је на какву радњу. Својеврсни изузетак представљају модели где је ефекат каузације стање, код којих је граматикализован модел у + акузатив: *натерати у бес/плач/сузе* и сл.

2.4. Не показују, међутим, сви општепринудни глаголи логичко-семантичку везу са концептом кретања и смештања, а то се посебно односи на *наморати* и *приморати*. Последњи глаголи нам показују, више него очигледно, да се принудни оквир деловања субагенса лексикализује модалним глаголом *морати*, као типичним показатељем значења нужде и неопходности, који се налази у творбеној основи датих глагола. Без обзира на то, сви наведени глаголи се, барем према лексикографској обради, сматрају синонимима, те се тако, на пример, глагол *натерати* и дефинише, између осталог, посредством глагола *присилити*, *принудити* итд. Осим тога и рекцијски модели наведених глагола су идентични, те се може слободно рећи да се ради о специфичном виду граматикализације значења принуде. Директним објектом уз поменуте општепринудне глаголе, који је у форми слободног акузатива, именује се објекат каузације, у чијем се својству редовно јавља човек или какав његов колектив, који је носилац каузиране ситуације. С друге стране, индиректни објекат, у форми прелошког акузатива (*на/у* + акузатив), идентификује ефекат каузације, тј. радњу каузиране ситуације.

Глагол *принудити*, с друге стране, стоји у етимолошкој вези са именицом *нужда*, те у семантичкој с глаголом *принуждити*, при чему се управо именица *нужда* може схватити као индикатор неопходности. У савременом језику глагол *нудити* данас не разумемо као семантичку творбену основу за глагол *принудити*, при чему не треба занемарити ни то да се као последње значење глагола *нудити* у РСАНУ, истина ко застарело, наводи и „приморавати, присиљавати, принуђивати“ (РСАНУ 16: 67). Међутим, сам глагол *нудити* се остварује и даље у каузативном значењу, тачније стимулативном, при чему се каузација схвата као подстицање субагенса да узме или прихвати какав предмет, услугу или сл. Управо значење преноса или трансфера каквог предмета, али сада од субагенса ка супраагенсу, релевантно је и за глагол *изнудити*, који своју деривациону и семантичку везу са глаголом *нудити* показује и на реченичном нивоу, остварујући истоветан модел рекције: *изнудити некоме нешто*. Међутим, пошто се трансфер може схватити и као одвајање, датив стоји у алтернацији са аблативним генитивом: *изнудити од некога нешто*. Наиме, датив индиректног објекта означава лице које је објекат каузације али и носилац последичне фазе, док акузатив директног објекта стоји

у непосредној корелацији са предикатом субпропозиције или његовим објектом: *изнудити некоме признање/новац*. Овај се рекцијски модел може довести у везу са природом узрочне, али и последичне ситуације. Док се узрочна ситуација, као по правилу, остварује у виду комуникативне делатности, сасвим је очекивано да се прималац информације граматикализује слободним дативом. С друге стране, будући да је смисао и циљ каузације најчешће трансфер каквог предметног објекта, дати модел интегрише и акузатив директног објекта. Ипак, с обзиром на то да се трансфер евентуалног предметног објекта одвија од субагенса ка супраагенсу, слободни датив стоји у алтернацији са аблативним генитивом у конструкцији *од + генитив: изнудити некоме/од некога новац*, што је иначе типично за глаголе типа *узети: узети некоме/од некога новац*. Да је аблативна семантичка компонента инхерентна глаголском значењу, види се и у његовој творбеној структури, чији је саставни елемент префикс *из-*. Насупрот њему, глагол *нудити*, који је у његовој творбеној основи, конституише само модел са слободним дативом и акузативом. И још нешто. Глагол *изнудити* омогућује увођење пропозиционог објекта у форми слободног акузатива, чиме се дативни објекат аутоматски брише и укида: *изнудити признање осумњиченог*. Специфичност пропозиционог објекта се огледа у томе што он обједињава експоненте свих чланова субпропозиције, како њенога предиката, тако и његових аргумената (Алановић 2011: 185), што овај глагол приближава стимулативним и пермисивним.

2.5. Место наведених глагола у лексичком систему се може проверити и на основу њиховог деривационог потенцијала, посебно могућности да се од њих изведу именице типа *poimen agentis*. У том се погледу општепринудни глаголи јављају као врло непродуктивни, па срећемо ретка образовања типа *изнудилац/изнудитељ, изнуђач/изнуђивач* и *утеривач*, док су ипак нешто чешћа од ситуитивних, нпр. *гонич, нагонич, нагоничар, потерник*, у значењу 'гонитељ' или 'гонилац', *прогонац, прогонилац, прогонитељ* и *протералац*. Оно што је приметно јесте да се овај тип образовања среће код глаголских основа које означавају последицу као кретање или као давање, што значи да је облик деловања субагенса конкретизован.

3. ПЕРМИСИВНОСТ. Пермисивност се у најширем смислу може дефинисати као ангажовање супраагенса на стварању таквих околности које омогућују или онемогућују деловања субагенса. Управо се дихотомна диференцијација овог типа каузативности може остварити с обзиром на концепт могућности или немогућности да субагенс реализује радњу, при чему можемо издвојити два основна семантичка подтипа – протопермисивност и контрапермисивност. Премда се може чинити да су контрапермисивност и облигатност блиске категорије, треба нагласити да се пермисивност супротставља облигатности на основу следеће импликације: *У жели да чини Р*.

Ова два базична пермисивна концепта, протопермисивност и контрапермисивност, представљају супкласна обележја лексичких јединица, на основу којих се унутар појединих глаголских класа формирају антонимски парови, типа *омогућити : онемогућити* или *помоћи : одмоћи*, што је одваја од облигатности. Значења протопермисивности и контрапермисивности регулишу се на основу реализације базичне негације субпредиката, што може бити у домену лексичког значења глагола (*спречити*) или његове творбене структуре (*одмоћи; онемогућити*).

3.1. Међу општепермисивне глаголе сврставамо *омогућити*, *онемогућити*, *спречити*, *помоћи* (*помагати*), *одмоћи* (*одмагати*) и *омести* (*ометати*). Како је већ напред речено, деловање агенса каузатора је омогућивачко или онемогућивачко, што значи да он интервенише у тренутку када је субагенса већ ангажован или намерава да се ангажује на реализацији какве радње.

За разлику од општепринудних глагола, општепермисивни нису полисемични и појављују се искључиво у каузативно-манипулативној реализацији, управо стога што се у њиховој деривационој основи, истина не код свих, препознају модални индикатори могућности, што упућује да нису изведени од каузативних глагола, већ од некаузативних основа типа *могућ* и *немогућ* у *омогућити* и *онемогућити*, или од *моћи* у *помоћи*, *одмоћи*. Стога је сасвим разумљиво што је глагол *помоћи* забележен у само два значења, мора се приметити врло сродна, заснована на истом концепту: (1) олакшати вршење неког рада, дати помоћ, потпору у чему; охрабрити, ободрити; спасти, избавити, заштитити (2) изазвати побољшање, поправити стање (РМС 4: 684); а то важи и за *одмоћи*, с том разликом да је друго квалификовано као необично: (1) учинити сметњу, тешкоћу, нашкодити (2) необ. олакшати коме, ослободити кога терета (РМС 4: 52). Остали су глаголи регистровани у по једном значењу, и то *омести* у: спречити кога у намерама; онемогућити извођење нечега (РМС 4: 130); *омогућити*: учинити могућним, створити могућност за извршење чега (РМС 4: 133); затим *онемогућити*: учинити немогућим, неизводљивим, спречити, омести, осујетити (РМС 4: 140); и *спречити*: постављајући какву запреку онемогућити извршење нечега, омести, запречити уопште (РМС 5: 949). Захваљујући своме лексичком значењу, модални оквир последичне пропозиције чини управо глагол *моћи*, који је лексички показатељ пермисивности.

3.2. С обзиром на то да у глаголском значењу облик деловања ни супраагенса ни субагенса није предвиђен, општепермисивни глаголи примарно конституишу модел са две обавезне објекатске допуне, од којих једна именује лице као објекат каузације и носиоца каузиране ситуације, а она друга управо саму каузирану радњу.

Код наведених глагола се могу уочити два рекцијска модела која структурирају. Први, иначе типичан за оне протопермисивне глаголе типа *омогућити*, интегрише слободни дативни и акузативни објекат, а други чине слободни акузатив и локатив с предлогом *у*, објекти типични за контрапермисивне глаголе типа *спречити*.

У рекцијском моделу са дативом индиректног објекта срећу се глаголи *омогућити*, *онемогућити* и *спречити*, при чему треба нагласити да се ови последњи срећу и у другом, конкурентном моделу.

Рекцијски модел типичан за глаголе типа *омогућити* интегрише датив који именује објекат каузације, дакле лице у улози субагенса, док се акузативом именује ефекат каузације, тј. он представља експонент субпредиката, захваљујући чему стоји у регуларној алтернацији са допунском реченицом или инфинитивом (*омогућити коме да уђе/ући*). Дативом се у датом реченичном моделу објекат каузације схвата као даљи објекат, тј. објекат намене, што се у крајњем може довести

у везу са деловањем супраагенса које је усмерено на околности, а не непосредно на лице као објекат каузације.

С друге стране, контрапермисивни глаголи *онемогућити* и *спречити* појављују се и у моделу где се објекат каузације идентификује слободним акузативом, што нужно захтева конверзију другог, субпредикатског објекта из акузатива у локатив с предлогом у: *онемогућити кога у нечему*. Наиме, док се у моделу са дативним објектом ангажовање супраагенса као агенса каузатора може схватити као дистантно или посредно, докле се његово деловање у овом последњем моделу схвата непосредније и ангажованије, чиме и сам објекат каузације бива промовисан као пацијенс, а не адресат. Овакав распоред улога се може довести у везу и са тим да је радња супситуације у примеру *Онемогућу га је да уђе* већ покренута (Антонић 2005: 280), те је неопходан и непосреднији ангажман супраагенса на њеном заустављању. И још нешто. Свршени контрапермисивни глаголи су увек контрафактивни (*Спречу га је да уђе*), док су протопермисивни нефактивни, што показује следећи пример *Он им је омогућио да се запосле, али они нису ту прилику искористили*. Изузетак представљају имперфективни учестали парњаци контрапермисивних, нпр. *онемогућавати* и *спречавати*, који се могу реализовати и у контрафактивном значењу: *Безуспешно су их спречавали да уђу*.

Иако се сва три глагола појављују у моделу са дативом субагенса, једино у том обрасцу се појављује глагол *омогућити*. Глагол *онемогућити* појављује се у два модела захваљујући творбеној вези са глаголом *омогућити*, с једне стране, и значењској са глаголом *спречити*, с друге. Захваљујући глаголу *онемогућити* и значењској идентичности с њим, и глагол *спречити* се појављује у оба рекцијска модела. Како је већ речено, формални ликови субагенса сугеришу различит вид ангажмана супраагенса, те улоге самога објекта каузације. Стога се може рећи да се локативним објектом уз контрапермисивне глаголе упућује на радњу супситуације која је већ у току, док у моделу типичном за глагол *омогућити* радња субситуације тек предстоји, што је очито, барем нам се чини, ако се упореде примери *онемогућити некоме приступ интернету* : *онемогућити некога у приступу интернету*.

Специфичан модел синтаксичке валентности показују глаголи *помоћи*, *одмоћи* и *омести*. Наиме, ови глаголи се реализују у дворекцијском моделу са две објекатске допуне – првом, у дативу или акузативу, која идентификује објекат каузације и субагенс, и другом субпредикатском у конструкцији у + локатив, која идентификује процес као ефекат каузације. Алтернација датива и акузатива упућује на различит вид, сталност и свеобухватност помоћи, што је већ описано у литератури (Гортан-Премк 1971: 42).

У моделу са слободним дативом и акузативом, нпр. *помоћи некоме брата* и сл., где изостаје акузатив као субпредикатски тип објекта, реч је о присвојном дативу који фигурира на нивоу синтагме као неконгруентни атрибут: *помоћи нечијег брата*.

Темељна одлика општепермисивних глагола јесте да могу бити допуњени само једним, пропозиционим објектом, што их повезује са општестимулативним глаголима. Пропозициони објекат, који интегрише све аргументе базичне

пропозиције, у форми је слободног акузатива: *помоћи развој предузетништва; омогућити развој индустрије* итд.

3.3. Попут општепринудних глагола од којих се, по правилу, не изводе агентивне именице, то правило важи и за општепермисивне типа *омогућити, онемогућити и спречити*. Овај тип деривата срећемо, међутим, код *омести* и *помоћи*: *помогаач, помоћник, ометаач* и сл., од којих се последња појављује и у инструментном значењу, што се може довести у везу са импликацијом постојања какве конкретне последице као непосредног резултата помоћи или ометања, што се може разумети као конкретизација деловања учесника ситуације.

4. СТИМУЛАТИВНОСТ. Овом каузативном релацијом каузирајућа ситуација се перципира као спољашњи подстицај субагенсу да реализује радњу супситуације, у којој је ангажован као њен носилац. Деловање супраагенса је, с једне стране, циљноусмерено на стимулисање субагенса да самостално и својом вољом покрене одређену радњу и, с друге, усмерено је на иницирање радње за чију је реализацију одговоран субагенс, уз компоненту ограничавања вољности у његовом деловању. Стога се иницијативност појављује као варијантни облик стимулативности.

Док се стимулативност може дефинисати као вид поделе одговорности и контроле између супраагенса и субагенса (нпр. *подстицати*), дотле се иницијативност претежно смешта у сферу одговорности супраагенса, барем када је реч о иницијалној фази радње каузиране ситуације (*подстаћи*). Међутим, разлика између ова два концепта је најочитија у односу свршених и несвршених глаголских парњака, нпр. *подстаћи* и *подстицати*, где су они свршени индикатори иницијативности, будући да су увек фактивни, а они несвршени, будући нефактивни, индикатори су стимулативности. Осим тога, и несвршени парњаци општепринудних глагола се појављују као индикатори стимулативности (*силити, терати* итд.), што наводи на оправдан закључак да су значења облигатности и стимулативности комплементарна, а да се непосредно супротстављају управо на основу обележја фактивности, односно резултативности. Управо је фактивност показатељ моћи и контроле супраагенса, која је у случају стимулативности ограничена управо субагенсовом контролном моћи и одговорношћу. Да су ова два каузативно-манипулативна значења комплементарна показује и глаголска реакцијска способност, односно чињеница да се општестимулативни глаголи појављују у готово истим граматичким обрасцима као и општепринудни.

4.1. Међу општестимулативне глаголе сврставамо *гонити, дестимулисати, побудити, подстаћи/подстакнути/потакнути (подстицати), подстрекнути (подстрекавати), подбости (подбадати), силити, стимулисати и терати*, међу којима се издвајају *гонити, силити и терати* који се могу реализовати и као општепринудни, када су употребљени у хабитуалном значењу, о чему је било напред речи. Специфичност наведених општестимулативних глагола огледа се у њиховој моносемичности. Ипак, концепт моносемичности се мора узети са резервом јер се општестимулативно значење 'покренути кога на вршење какве радње' тек као друго наводи уз глаголе *подстакнути, подстаћи и подбости*. Тако се као прво значење глагола *подстакнути/подстаћи* наводи „промешати чим да боље гори, чарнути, подјарити, распламсати“ (РМС 4: 583), док уз глагол *подбости* стоји

„ударити мамузама у бокове коња да се брже креће“, за која сматрамо да су из перспективе савременог говорника сасвим дезактуализована. С друге стране, када су употребљени у каузативно-манипулативном значењу глаголи *побудити*, *подбостити*, *подстакнути*, *подстаћи* и *стимулисати*, барем према РМС, имају синонимична значења. Овоме низу глагола могу се придружити и глаголи *навести*, *ободрити* и *охрабрити*, с том разликом да се у њиховом значењу уочавају и друге семантичке компоненте, које се, између осталог, тичу промене свести, расположења или каквог другог својства у медијалној сфери субагенса, што у крајњем обезбеђује успешност манипулације. Тако се, као прво значење глагола *навести* наводи каузативно-ситуативно „водећи довести, упутити куда; довести шта мењајући му правац“, док се као друго наводи оно стимулативно „наговорити, подстаћи; нагнати“ (РМС 3: 493–494). Наиме, глагол *навести*, будући у деривационој вези са глаголом *ићи*, односно *водити*, показује сложенију значењску структуру од *ободрити* и *охрабрити*, који имају готово идентично значење, и то „подићи коме дух, морал, подстаћи, охрабрити“ (РМС 3: 872), односно „подстаћи кога на храброст, улити коме храброст“ (РМС 3: 278).

Ако се погледа инвентар општестимулативних глагола, очито је да се глагол *дестимулисати* одваја од осталих, јер је антонимски пар глаголу *стимулисати* и значи „лишавати подстицаја, обесхрабрити“ (РСАНУ 4: 244). Остали општестимулативни глаголи не показују овај вид деривационих способности, типичних, између осталих, за глаголе *навратити*, *наговорити*, *охрабрити* и др., који денотирају каузирајућу радњу у виду говорне делатности, која имплицира преношење стимулишућих, али и дестимулишућих информација субагенсу, што је одлика глагола *одвратити*, *одговорити*, *обесхрабрити* и сл. Наиме, док се глаголима типа *подстаћи* упућује на усмереност субагенса ка одређеном циљу чија промена није предвиђена, дотле се глаголима типа *обесхрабрити* управо сугерише неопходност у погледу промене циља, при чему је циљ каузације управо промена циља деловања субагенса.

4.2. Готово сви поменути стимулативни глаголи појављују се у дворекцијском моделу, где захтевају две објекатске допуне – слободни акузатив са значењем објекта каузације, односно субагенса, те предлошки акузатив у конструкцији са предлогом *на*, ређе *у*, са субпредикатским значењем, захваљујући чему и стоји у регуларној алтернацији са допунском реченицом или инфинитивом. Ипак, треба нагласити да се стимулативни глаголи по једној својој валентној особености одвајају од принудних глагола, а то је да допуштају реализацију пропозиционог објекта, нпр. *подстаћи* и сл., у оквиру ког би се на нивоу синтагме реализовали сви аргументи субпредиката, чији је непосредни корелатив глаголска именица као управни члан синтагме: *подстаћи побуну народа*.

Специфичан рекцијски модел бележимо само код глагола *дестимулисати*, што се може довести у везу са његовим значењем које је модификовано префиксом *де-*. Наиме, иако није реч о словенском префиксу, њиме је глаголска основа, те основно значење глагола модификовано аблативношћу, која подразумева напуштање каквог започетог или планираног деловања субагенса, односно поништење резултата радње (Babić 1986: 479). Док глагол *стимулисати*, од ког

је префиксацијом изведен, гради исти модел реченице као и *подстаћи*, префиксална твореница *дестимулисати* не допушта увођење циљне акузативне допуне у конструкцији са предлогом *на*. Овај глагол се појављује у моделу са слободним акузативом и допунском реченицом.

4.3. Међутим, када је реч о деривационом потенцијалу, стимулативни глаголи показују низак степен, те срећемо агентивне именице типа *подстрекач*, *подбачач*, али и *стимулатор* и сл., којима се имплицира да је прави узрок или непосредни ефекат каузације управо у когнитивно-афективној сфери субагенса и његовој перцепцији ситуације. Стога, иако радња каузатора није конкретизована или идентификована, њена перцепција као узрока смешта је у сферу конкретних феномена управо због постојања каквог непосредног ефекта.

5. ЗАКЉУЧАК. На основу свега изложеног можемо закључити да је реченични модел који конституише одређени глагол као носилац валентности у великој мери зависан од конкретно реализованог значења, с једне стране, те његове деривационе структуре, којом се може регулисати не само концепт фактивности или резултативности, већ и у извесној мери морфосинтаксички лик његових аргумената.

Наведени нам глаголи показују да се апстрактнија значења развијају на оним конкретним, што се види и на основи граматикализације једног рекцијског модела, *на* + акузатив, који се појављује као типичан или превалентан за општепринудне и општестимулативне глаголе. С друге стране, деривационо условљене модификације глаголског значења доводе, посебно у случају антонимије, до промене рекцијског модела, што се јасно види код глагола који предвиђају какву говорну делатност, као што су *одвратити*, *одговорити* и сл. Осим тога, промена рекцијског модела стоји у тесној вези и са различитим улогама учесника у радњи, али и са самом радњом која се томе следствено може схватити обухватније, свестраније и непосредније (*онемогућити некоме* : *онемогућити некога*).

Деривациони потенцијал наведених глагола се може проверити и на основу тога да ли постоје деривати из класе агентивних именица, што је, како смо утврдили, пре изузетак него правило, чиме се потврђују ставови да се они изводе од глагола који предвиђају какву конкретну делатност, једног или обају учесника.

Овим радом настојали смо показати да се синтаксички феномени не могу посматрати изоловано, не само од семантичких, већ и од деривационих особености глагола као носиоца валентности, што само поткрепљује ставове да међу овим плановима постоји јасна и системска корелација коју надаље треба истраживати.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2010). Типолошке одлике и принципи класификације лексичко-граматичких каузатива. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 39/1: 361–375.
- Алановић, Миливој (2011). *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. 119–344.
- Апресјан, Юурий Д. (1995). *Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Избранные труды том I*. Москва: Школа „Языки русской культуры“ – Издательная фирма „Восточная литература“ РАН.
- Арутюнова, Нина Д. (2003³). *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС.
- Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU – Globus.
- Batistić, Tatjana (1978). О неким аспектима анализе каузативних глагола. *Јужнословенски филолог*. XXXIV: 59–87.
- Гортан-Премк, Даринка (1971). *Ауказативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Золотова, Галина А. (2003). *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС.
- Ковачевић, Милош (1986). Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 16/1: 119–128.
- Пипер, Предраг (1982). Синонимије и конверзије с глаголом *морати*. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 12/1: 167–172.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. књ. 1–3, Нови Сад–Загреб: Матица српска–Матица хрватска, књ. 4–6, Нови Сад: Матица српска. 1967.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–17. Београд: Институт за српскохрватски језик. 1959–
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић, Стеван Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за 1,2,3. и 4. разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- Шустова, Светлана В. (2006). Принципы выделения каузативных глаголов. *Вестник тюменского государственного университета*. 8: 112–118.

Milivoj B. Alanović

KAUSATIV-MANIPULATIVE VERBEN: DERIVATIONS BEDINGTE SEMANTISCHE
UND AKTANTIELLE VARIATIONEN

Zusammenfassung

In dieser Arbeit haben wir versucht den Zusammenhang zwischen semantischen, Bildungs- und syntaktischen Phänomenen zu erläutern, die im Rahmen der semantischen und valenziellen Struktur des Verbs als Valenzträgers vorkommen. Kausative Verben sind eine sehr heterogene semantische Klasse von Verben, unter denen wir Verben des Zwangs, der Ermöglichung und der Stimulierung zu unterscheiden können. Es hat sich erwiesen, dass die Verben des Zwangs und der Stimulierung, wie z. B. *primorati* und *podstaći*, gleiche aktantielle Struktur bilden. Außerdem, könnten wir beweisen, dass die aktantielle Struktur der kausativen Verben, die eine gewisse Bewegung beschreiben, in der Regel nicht ganz vorsehbar ist, was bedeutet, dass das Präfix nicht immer mit der Präposition in der PP übereinstimmen muss.